

JISMONIY SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISHDA IJTIMOY CHEGIRMALARNING XALQARO AMALIYOTI

Ismatova Kamola Obid qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi 2-kurs tinglovchisi

ub.kama@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17096946>

Jahonning aksariyat mamlakatlarida jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliqlar ijtimoiy adolatni ta'minlashning eng asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Soliqqa tortish jarayonida ijtimoiy chegirmalar tizimi, ya'ni soliqdan ozod qilinadigan yoki kamaytiriladigan daromadlar orqali fuqarolarning moliyaviy yukini yengillashtirish va ijtimoiy zaif toifalarni himoyalash maqsadida qo'llaniladi. Ushbu tizim xalqaro moliyaviy institutlar — Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Jahon banki (WB), va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan tavsiya etilgan eng muhim soliq siyosati vositalaridan biridir. Soliq siyosatining asosiy yo'nalishi bu orqali iqtisodiy barqarorlik bilan birga, ijtimoiy tenglikni ta'minlashdan iborat bo'ladi.

Dunyo tajribasiga e'tibor qaratilsa, rivojlangan davlatlarda ijtimoiy soliq chegirmalari tizimi yetarlicha mukammallashgan. Misol uchun, Germaniya, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya, AQSh kabi davlatlarda bolali oilalar, nogironlar, yolg'iz ota-onalar, talabalar va nafaqaxo'rlar uchun keng doiradagi soliq yengilliklari mavjud. Ushbu chegirmalar daromad darajasiga qarab progressiv yoki nisbiy tartibda qo'llaniladi. Masalan, Germaniyada bolali oilalarga soliq kreditlari shaklida qo'shimcha daromadlar beriladi, AQShda esa "Earned Income Tax Credit" orqali kam daromadli oilalarning to'lov imkoniyati inobatga olinadi.

OECD (2022) ma'lumotlariga ko'ra, ijtimoiy soliq chegirmalari fuqarolarning umumiy soliqqa tortiladigan daromadining 15-40% gacha qismini tashkil qilishi mumkin. Bu chegirmalar yordamida fuqarolarning real daromadi oshadi, iste'mol salohiyati kuchayadi va ijtimoiy beqarorlikka olib keluvchi iqtisodiy tengsizliklar kamayadi. Shuningdek, Kanada Soliq agentligi (CRA) tomonidan ishlab chiqilgan kredit tizimi orqali, har bir fuqaro yillik daromadiga, oila a'zolari soniga, sog'liq holatiga va yashash joyiga qarab individual yengilliklardan foydalanadi. Bu kabi yondashuvlar soliq adolatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliqda ijtimoiy chegirmalarning mavjudligi Soliq kodeksida belgilangan. Jumladan, nogironligi bo'lgan shaxslar, ko'p bolali oilalar, mehnatga layoqatsiz qarindoshlari bor shaxslar uchun soliqdan ozod etiladigan miqdorlar mavjud. Ammo amaliyotda ushbu chegirmalarning qo'llanishida bir nechta tizimli muammolar mavjud: birinchidan, fuqarolar bu imtiyozlar haqida yetarli xabardor emaslar; ikkinchidan, soliq idoralari bilan o'zaro axborot almashinuvi va integratsiya tizimi to'liq yo'lga qo'yilmagan; uchinchidan, imtiyozlar miqdori inflyatsiya va yashash minimumiga mutanosib emas.

Shu nuqtai nazardan, xalqaro amaliyotni o'rganish O'zbekiston soliq siyosatini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Masalan, Buyuk Britaniyada "Personal Allowance" degan yillik soliqdan ozod etiladigan minimum daromad har yili yangilanib boriladi. AQShda esa yillik deklaratsiyalar jarayonida soliq to'lovchi o'z oilaviy va moliyaviy holatiga asoslangan holda soliq chegirmalariga ariza topshiradi va avtomatik hisob-kitob asosida to'lov miqdori

belgilanadi. Bunday avtomatlashtirilgan va shaffof tizimlar soliq adolatini kuchaytiradi va byurokratik to'siqlarni kamaytiradi.

Tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy chegirmalarni oqilona qo'llash faqat ijtimoiy zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlash bilan cheklanmaydi. Bu — inson kapitalini rivojlantirish, demografik barqarorlikni saqlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha ham eng muhim instrumentlardan biridir. Jahon banki (2022) ma'lumotlarida keltirilishicha, soliq imtiyozlarini noto'g'ri rejalashtirish, yuqori daromadli guruhlarining ham ulardan foyda ko'rishiga olib keladi. Shu boisdan, ijtimoiy chegirmalarni faqat real ehtiyojmand toifalarga taqdim etish tizimi — daromadlar bo'yicha verifikatsiya mexanizmlari bilan birgalikda qo'llanishi lozim.

O'zbekiston tajribasida ijobiy o'zgarishlar ham mavjud. 2020-yildan boshlab jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliq stavkasi 12% qilib belgilandi, bu esa soliq yukini kamaytirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil PQ-465-sonli qarorida ijtimoiy yengilliklar va fuqarolarni qo'llab-quvvatlashga doir soliq islohotlarining yana-da chuqurlashtirilishi belgilandi. Ammo amaliyotda bu chegirmalarning ta'siri past bo'lib, ular soliq to'lovchilar tomonidan keng qo'llanilmaydi.

Shu sababli, birinchidan, ijtimoiy chegirmalarni avtomatik qo'llash tizimini ishlab chiqish va fuqarolarning ijtimoiy ma'lumotlarini soliq idoralari bilan uzviy bog'lash kerak. Ikkinchidan, chegirmalar miqdori yilma-yil inflyatsiya va yashash minimumiga mutanosib ravishda yangilanib borilishi lozim. Uchinchi muhim chora — bu aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali soliq madaniyatini shakllantirishdir. Chunki, ijtimoiy chegirmalar faqat qonunchilikda mavjud bo'lishi bilan emas, balki amalda qo'llanilishi bilan ahamiyatlidir.

Umuman olganda, jismoniy shaxslarning soliqqa tortilishida ijtimoiy chegirmalarning to'g'ri tashkil etilishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikka ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, xalqaro amaliyotni chuqur o'rganib, milliy soliq tizimiga moslashtirish orqali O'zbekistonda soliq adolatini oshirish, fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va soliq siyosatini barqarorlashtirish mumkin.

Soliq siyosatining ijtimoiy yo'nalganligini kuchaytirishda ijtimoiy chegirmalarning manzilliligi muhim ahamiyatga ega. Chunki umumiy yoki hamma uchun teng taqdim etiladigan yengilliklar amalda ijtimoiy tenglikni kuchaytirishdan ko'ra, soliq tizimini samaradorligidan mahrum qiladi. Shu sababli, xalqaro amaliyotda ijtimoiy chegirmalar odatda maqsadli guruhlarga — masalan, kam daromadli oilalar, nogironligi bo'lgan shaxslar, yolg'iz ota-onalar, yoshlar va nafaqaxo'rlarga aniq shartlar asosida taqdim etiladi.

Bundan tashqari, ko'plab davlatlar tajribasida ijtimoiy chegirmalar soliq stavkalarini differensiallashtirish orqali emas, balki maxsus soliq kreditlari yoki qaytariluvchi subvensiyalar shaklida amalga oshiriladi. Masalan, AQShda daromad soliqlari bo'yicha ijtimoiy yengilliklar qaytariladigan soliq kreditlari orqali amalga oshiriladi, bu esa fuqarolarning hatto soliq to'lamaydigan holatida ham davlatdan moliyaviy ko'mak olishiga imkon yaratadi.

O'zbekistonda esa hozircha bunday mexanizm mavjud emas. Shu sababli, soliqdan ozod etiladigan daromad miqdorini yangilash va uni real iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish juda muhim. 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, ba'zi chegirmalar ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, ularning ta'siri keng ko'lamli emas. Yangi yondashuvlar, xususan, soliq ma'lumotlarini raqamli bazalar bilan integratsiyalash, elektron soliq deklaratsiyalarida ijtimoiy holatga oid maydonlar yaratish orqali avtomatlashtirish zarurati tobora kuchaymoqda.

References:**Используемая литература:****Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – T.: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-dekabrdagi PQ-465-son qarori "Soliq va budjet siyosatining 2023-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari to'g'risida".
3. OECD (2022). "Taxing Wages 2022". Organisation for Economic Co-operation and Development.
4. IMF (2021). "Tax Policy for Inclusive Growth". International Monetary Fund Policy Paper.
5. World Bank (2022). "Personal Income Tax Systems and Social Equity". Washington, D.C.
6. Musaeva, M. (2021). "Soliq siyosati va iqtisodiy o'sish omillari". TDIU Ilmiy jurnali, №4.
7. Bozorov, S. & Xamroyev, N. (2020). "Jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqda ijtimoiy adolat muammolari". Iqtisodiyot va innovatsiyalar, №2.
8. Davletov, B. (2019). "Soliq yengilliklari va ularning iqtisodiy samaradorligi". TDIU, Monografiya.
9. European Commission (2022). "Tax and Benefit Systems in the EU: Key indicators". Brussels.
10. United Nations (2021). "Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries". UN Tax Committee Report.
11. Milliy statistika agentligi (2023). "Aholining daromadlari va soliqqa tortish ko'rsatkichlari bo'yicha tahliliy hisobot".
12. US Internal Revenue Service (IRS) (2023). "Publication 501: Exemptions, Standard Deduction, and Filing Information".
13. Canadian Revenue Agency (CRA) (2022). "Personal Income Tax Credits and Deductions Guide".
14. HM Revenue & Customs (UK) (2022). "Income Tax Reliefs and Allowances".
15. Asian Development Bank (2022). "Fiscal Policy for Inclusive Growth in Central Asia".
16. Azizov, A. (2023). "O'zbekiston soliq tizimidagi islohotlar va ijtimoiy yengilliklar". TDIU Ilmiy maqola.